

Кабинова Н.К.,
ТДШУ Шарқ мамлакатлари адабиёти ва
қиссий адабиётшунослик кафедраси ўқитувчиси, PhD

АФҒОНИСТОН ХАЛҚЛАРИ ФОЛЬКЛОРИНИНГ ҲИКОЯЧИЛИКДАГИ ЎРНИ

Аннотация: Мазкур мақолада афғон реалистик ҳикоячилигининг тараққиётига фолклор асарларининг таъсири, жанрлараро узвий боғлиқлиги, шакл ва мазмун яқинлиги каби масалаларга алоҳида урғу берилган. Шу билан бирга фолклор асарлари билан афғон реалистик ҳикояларидаги ўхшаш жиҳатлар таҳлил қилинган.

Таянч сўз ва иборалар: афғон ҳикоячилиги, фолклор, сюжет, реалистик ҳикоя, пафос, композиция, образлар тизими.

Annotation: This article emphasizes the impact of folklore works on the development of Afghan realistic storytelling, its interrelationship of genres, the proximity of form and content. At the same time, folklore works have been analyzed similarities in Afghan relic stories.

Key words and phrases: Afghan storytelling, folklore, plot, realistic story, Paphos, composition, system of images.

Ҳикоя жаҳон халқлари бадиий тафаккури тарихидан то бугунгача изчиллик билан шаклланиб, босқичма-босқич ривожланаётган фаол насрий жанр ҳисобланади. Қадимги ва ўрта асрлардаги ҳикоячиликнинг жанрининг илк намуналарини диний ва мифологик асарларда, халқ оғзаки ижодиётида, кейинчалик мумтоз адабиёт турлари таркибида учратамиз. Ҳикоячиликнинг шаклланиш жаҳон адабиёти тарихидан кўплаб мисоллар келтириш мумкин. Таъкидлаш лозимки, айнан фолклор сюжетлари ва услубидан ёзилган ҳикоялар ҳозирги замон ҳикояларининг шаклланишида ва насрий адабиётнинг мустақил жанрига айланишида катта тарихий роль ўйнади.

Афғоншунос олим Х.Асоевнинг илмий қарашлари фикримизга янада ойдинлик киритади: “Дарий тилида ёзилган илк ёзма бадиий наср ҳам Саид Жамолиддин Афғонийга нисбат берилади. Улар ҳикоя жанрида бўлиб, аллома уларни умрининг сўнгги йилларида ёзган. Бу асарлар оригинал хислатга эга бўлмасдан, халқ оғзаки ижоди сюжетларини бадиий баёни шаклига эга бўлди. Уларнинг номлари – “Шум ва Иқбол”, “Шаҳзода Азиз”, “Дилбар ва Аждаҳо”, “Шаҳзодае дилрабо” (“Дилрабо шаҳзода”)[1, р.12] ҳам асарларнинг бевосита фолклорга алоқадор эканидан далолат беради”[2, р.80]. Демак, таъкидлаганимиздек, дарийзабон насрда ҳикоя жанрининг вужудга келиши бевосита афғон оғзаки адабиёти воситасида намоён бўлган. Шунингдек, аксарият Шарқ халқлари адабиёти, жумладан насрий асарларнинг пайдо бўлиши ва тараққиётида фолклор асарлари муҳим омиллардан бири эканлиги таъкидланган[3]. Афғонистон насрининг шаклланиш жараёнида ҳам 1920

йилларда яратилган замонавий асарлар асосида ҳам халқ оғзаки ижоди фольклорнинг таъсири яққол кўриниб турардек. Жумладан, бу мамлакатдаги йирик адабиётлардан бири пашту насрининг дастлабки қадамлари ҳам айнан шу асосда шаклланиб, унинг илк намуналарини яратган Мавлави Аҳмад (1861-1948), Мир Аҳмадшоҳ Ризвоний (1863-1937), Мунши Аҳмаджон (1882-1951), Солиҳ Муҳаммад Кандаҳорий (1890-1961) ҳам асарларида халқ оғзаки ижодининг шаклий ва мазмуний хусусиятларидан унумли фойдалангани, хатто баъзи ҳикоялари тўлиқ фольклорга асосланганлиги кўринади [4, р.30-45].

Замонавий афғон адабиётининг шаклланишида яна бир муҳим омил кузатиладики, буни профессор Р.Иномхўжаев шундай таъкидлайди: “Ҳозирги замон дарийзабон прозанинг вужудга келишига асос бўлган яна бир муҳим манба форсий тилда яратилган кенг қамровли, бой мазмунли ёзма ҳикоявий адабиётдир. Саъдий Шерозийнинг “Тулистон”, Абдурахмон Жомийнинг “Баҳористон”, Муҳаммад Авфий Бухорийнинг “Жомеъ ул-хикоёт”, Ҳусайн Воиз Кошифийнинг “Анворе Суҳайлий”, Зайниддин Восифийнинг “Бадойеъ ул-вақоёеъ” асарлари ҳам ҳозирги замон дарийзабон бадий проза тараққиёти тамал тошларидан бири бўлгани шубҳасиздир”[5, р.81].

Аслини олганда, Афғонистоннинг замонавий дарийзабон насри, шу жумладан ҳикоячилик асосан, 1919 йилда мустақилликка эришилгандан сўнг ривож топди. XX асрга қадар бадий адабиётнинг кенг тарқалган тури шеърят эди. 1919 йилдан эътиборан Афғонистон насрда роман, қисса ва ҳикоя сингари жанрлари тараққий этиб, замонавийлик сари силжиши кузатилади. Дарий реалистик насрининг бу даврида майдонга келган ҳикояларда ҳали ҳамон композицион қурилиши жиҳатидан мукаммал ҳикоя жанри талаблари даражасида эмас эди. Улар қисса ва ҳикоя жанри орасидаги бир оралиқ шаклда ижод этилган бўлиб, анъанавий оғзаки ва ёзма адабий манба унсурларидан тўлалигича холи бўлгани йўқ эди. Шунга қарамасдан, 20-30 йиллар орасида Афғонистон дарий адабиётида ҳикоячилик томон муҳим қадамлар ташланганини эътироф этиш жоиз. Дарий тилида Саид Жамолiddин, Маҳмуд Тарзий, Афғоний пашту тилида эса Мунши Аҳмаджон, Муҳаммад Кандаҳорай, Мавлави Аҳмадлар каби афғон адибларининг ҳиссаси ниҳоятда бекиёс бўлган.

Афғонистон адабиётида замонавий адабиётнинг вужудга келиш жараёни одатда иккита муҳим даврга бўлиб ўрганилади[6]. Биринчи даврда мамлакатда ташкил топган тараққийпарвар кучларнинг “Афғононе жавон” (“Ёш афғонлар”), иккинчи даврда эса “Виш залмиён” (“Бедор ёшлар”) деб, олган ижтимоий-сиёсий, маънавий ҳаракатлар таъсирида замонавий адабиётни ривожланиш жараёнларидир. “Афғононе жавон” даври XX аср бошидан 1929 йилгача бўлган даврни қамраб олган. Бу даврда замонавий афғон дарий насри концептуал нуқтаи назардан ўзгаришларга юз тутди. Насрий ижод сезиларли ўзгаришларни бошидан кечирди, фикрлар янгиланди, Ғарб таъсирида янги тасаввурлар пайдо бўлди, бу эса афғон дарий насрини янги изланишлар сари етаклади. “Виш залмиён” даври эса XX асрнинг 40-50 йилларини ўз ичига олади. Бу йиллар орасида ёзилган ҳикоялар, композиция, сюжет, ифода шакли жиҳатидан реализм талабларига тўла жавоб беради, дея олмаймиз.

Композицион тарқоқлик, сюжет тизимидаги тартибсизлик сингари ҳолатлар бундай узил-кесил хулосага имкон бермайди. Бу, албатта, дастлабки тажрибалар жараёнида туғиладиган табиий камчиликлар сифатида баҳоланса, ўринли бўлади.

Замонавий дарий насрни тадқиқ этиш жараёнида шунга амин бўлдики, XX асрнинг 30-50 йилларида ёзувчилар воқеалар баёнини биринчи шахс тилидан ҳикоя қилганлар, бу эса бадиий адабиётнинг халқ оғзаки ижодига хос унсурларидан бири ҳисобланади. Дарийзабон насрнинг фольклор ва мумтоз адабиёт билан чамбарчас боғлиқлиги бу даврда яратилган асарларда ҳам сезилиб туради. Ёзувчилар услуби Саъдийнинг “Гулистон”, Жомийнинг “Баҳористон”, Восифийнинг “Бадоеъ ул-вақоеъ”, Кошифийнинг “Анварӣ Суҳайлий” ва “Самак е айёр”, “Чор дарвеш” каби мумтоз асарлардан фойдаланилган анаънавӣ услублардан баён услуби жуда ўхшашдир[7, р.3-5].

Шунингдек, Афғонистон жамияти маънавиятига ижобий таъсир кўрсатгани жтимоӣ-иқтисодӣ ва маданий ўзгаришлар ҳамда мустақил ривожланишнинг янги босқичларига ўтиш, воқеликни тасвирловчи янги бадиий шаклларнинг пайдо бўлишига олиб келди. Афғон ёзувчиларининг миллий муносабатларни бадиий тасвирлаш йўлидаги изланишлари уларни насрий асарлар сари етаклади. Мустақилликнинг ўттизинчи-қирқинчи йилларига келиб, дарийзабон адабиётда замонавийлашиш илгарилаб борди. Саид Муҳаммад Иброҳим Оламшоҳийнинг “Қоронғу тун, ёруғ кун” (1938), Жалолиддин Ҳушнавонинг “Ханжар” (1938), Мираминиддин Ансорийнинг “Кимё излаш” (1939) повести[8, р.93] шулар жумласидандир.

Афғон дарийзабон ёзувчиларининг ижоди юқорида таъкидланган омиллар таъсирида ривожланиб борди. Улар XX асрнинг 40-йилларида замонавий жанрлар - ҳикоя, қисса ва роман жанрида астойдил ижод қилишга киришдилар. Умуман, 1947 йилда расмӣй ташкил топган “Виш залмиён” даври анъанавӣ ҳикояларнинг ўзгаришга катта туртки бўлди. Анъанавӣ тасвир услуби, анъанавӣликдан қаҳрамонлар қиёфаси, характери́ни реалистик тасвирлаш усуллари, қаҳрамонлар томон ўтиш даври ҳисобланади. Уларда маърифатпарварлик ва романтизм адабиётининг таъсири сезилиб туриши билан бир қаторда, реалистик унсурларнинг пайдо бўлиши, тасвир ва ифодада реалистик талқиннинг етакчи мавқени эгаллай бошлаши ҳам жанрдаги муҳим ўзгаришлардан бири саналади.

М.Х.Жўбал, Ф.Бежанд, Х.Асоев, Р.Иномхўжаевларнинг тадқиқотларида зикр этилган, афғон дарийзабон ёзувчиларининг эллик йил мобайнидаги ижодини ўрганиб чиқар эканмиз, бу тилда 16та қисса, 10та роман ва 12та ҳикоялар тўплами нашр этилганининг гувоҳи бўлдик. Булар қаторига вақтли нашрларда чоп этилган жуда кўп прозаик асарларни ҳам қўшилса уларнинг сони янада салмоқли бўлиши мумкин[9, р.3-4].

XX асрнинг 60-йиллари Афғонистон дарий насри, хусусан, ҳикоячилик учун муҳим босқич бўлди. Бунда фақат бадиий мазмун ва шакл янгиланишлари эмас, балки ижтимоӣ воқеаларга объектив муносабат, танқидий нуқтаи назарнинг фаоллашуви муҳим аҳамият касб этди. Афғон адабиётида реализмга

хос чизгиларнинг пайдо бўлиши, маълум маънода ёзувчиларда тевақатрофларидаги ҳаёт воқелигини тасвирлаш истаги туғила бошлаганидан далолат беради. Бу давр ҳикояларида қаҳрамонлар ҳаёти шунчаки баён этилмайди. Фақат мароқли, қизиқарли воқеаларгина сюжет доирасига тортилмайди. Балки характерларнинг психологик талқини, ҳикоя ички композициясидаги коллизия ҳолатлар тасвири, тугун ва ечимдаги реалистик пафос 60-80-йиллар ҳикояларининг ўзига хослигини кўрсатади.

Хусусан, дарийзабон насрда ҳам замонавийлик, реалистик йўналиш дастлаб ҳикоя жанрининг асосида кузатилди. Асадулло Ҳабиб, Абдулкарим Мисоқ, Муҳаммад Акрам Усмон, Раҳнавард Зарёб, Спужмай Зарёб, Бабрак Арғанд, Муҳаммад Олим Ифтихор сингари насрнинг кўзга кўринган ижодкорлари жанр такомил учун катта ҳисса қўшдилар[10, р.81].

“Замонавий Афғонистон адабиётига бир нигоҳ” номли асарнинг муаллифи Муҳаммад Ҳайдар Жобални дарийзабон адабиётнинг тикланиш ва ривожланиш йўллари аниқлашга уриниб кўриб ёзади: “Қандайдир бир маънода, муаллиф насрий турларнинг (қисқа ҳикоялар, бадиалар ва мақолалар) ривожланиш масалаларига қўл урган. Унинг фикрича, “...Энг кенг тарқалган насрий тур, бу Маҳмуд Тарзий асос солган мақола ҳисобланади...”[11, р.76]. Шунингдек, насрий турнинг халқ орасида кенг ёйилишига, Маҳмуд Тарзий томонидан ташкил қилинган “Сирож-ул ахбор” газетасининг роли ҳам катта бўлган. Дарийзабон адабиётда асосан, дostonлар, эртақлар, ривоятлар, қиссалар, ҳикоялар, латифалар, қўшиқлар каби насрий турлар мавжуд.

Замонавий дарий тилининг насрини тадқиқ этар эканмиз, уларда жамият ичидаги муаммоларни таҳлил қилиш чуқурлашганини, шахснинг ўраб турган муҳит билан ўзаро алоқаси кўрсатила бошланганини, ҳамда асосий қарама-қарши синфлараро муносабатлар тасвирланганини кузатамиз.

Одамни ибтидодан ҳозиргача бир хил тасаввур қилиш мумкин эмас. Чунки даврлар ўтган сайин инсоннинг фикрлаш салоҳияти, маданий савияси, маънавий қиёфаси ўзгаради. Унинг қадр-қиммати, мавқеи ҳар томонлама янгилашга учрайди. Бугунга келиб мамлакат мустақиллиги инсон манфаатларини ҳимоялашни асосий мақсадига айлантирди. Шу билан бирга ижодкорлар томонидан одамни турли ҳолатларга солиб ўрганиш, уни ифодалаш, тасвирлаш эркин амалга оширилмоқда. Бу эса адабиётда янги образлар яратиш босқичини юзага келтиради.

Жумладан, 60-80-йиллар ҳикоячилигида яна шундай хусусият кузатиладики, жанр ечими кутилмаган воқеа ва ҳолатлар тасвири билан якунланади. Қолаверса, ички коллизиялар, ижтимоий, фалсафий, баъзан соф маиший-психологик диалоглар ҳикоя жозибасини янда оширди. Ҳикоянинг бадиий концепцияси баъзи асарларда муаллиф, баъзиларида қаҳрамон, баъзан эса ҳикоянавис нутқи воситасида бадиий баён этилди.

Замонавий дарийзабон насрининг вакиллари инсон қиёфаларини ҳар томонлама, чуқур ва ёрқин тасвирлашга ҳаракат қилиб, психологик услубга ҳам мурожаат этишга ҳаракат қилдилар. Улар илгари кузатилмаган ҳолатлар - ички

ҳиссиётларни, ўй-хаёлларни беришга ва манзараларни кўрсатишга урина бошладилар.

Кейинги йигирма йилликда ушбу адабиётнинг сифат кўрсаткичи катта қадам ташлади. Бу - биринчи навбатда, ёзувчилар томонидан жамият муаммолари яққол ва ҳаққоний кўрсатиб берилди ва унда ёрқин, кенг кўламли қиёфалар яратилди, турли жанрий шакллар ва услублардан фойдаланилди. Бу давр адабиёти жамиятдаги айрим муаммоларни, тартибсизликларни, тенгсизлик ва зўравонлик дунёсини бадиий тасвирлашда муваффақият қозонди. Лекин афғон халқининг одатлари, яшаш тарзи ва характери ниёдаловчи асарлар санокли эди. Акрам Усмон, Асадулло Ҳабиб, Карим Мисоқ каби ёзувчиларнинг ижодида ана шундай камчиликларни тўлдиришга уринишлар сезилади.

Аъзам Раҳнавард Зарёб, Ҳасан Қосим, Спужмай Рауфларнинг босқичларидаги ижодини тадқиқ этиш шуни кўрсатадики, улар реал воқеликдан бир қадар узокда яратилган тўқима қаҳрамонларнинг ички ҳиссиёт ва орзу-умидларга ҳаддан ташқари берилишини тасвирлайдилар. Уларнинг иккинчи босқичдаги ижодида эса реализмнинг етук намуналарини учратишимиз мумкин. Шу билан бирга даврнинг аксарият ёзувчилари ижодида персонажларнинг ички кечинмалари, оғир руҳий ҳолати ишонарли акс эттирилди.

Замонавий дарийзабон насрида киноявий услуб ҳам кўзга ташланадики, Қуҳбобо, Акрам Усмон ва Марьям Маҳбуб каби ёзувчилар ўзларининг сиёсий қарашларини беркитишга уриниб, фикрларини киноявий тарзда ниёдаладилар. Улар феодализм жамият ва ҳокимият вакилларини яширин, аммо кескин танқид қилдилар. Киноявийлик услубида аслида “... муаллиф бутун асар воқелигига ёки унинг бир қисмига (айрим характерларга) нисбатан киноявий муносабатда бўлади, асар композицияси киноявий нуқтаи назарни ниёдалашга мос равишда қурилади. Киноявий муносабат идеал ва воқелик ўртасидаги кескин номувофиқликни англашдан туғилади. Шунга кўра, К.нинг мақсади фақат қулги ҳосил қилишгина бўлиб қолмай, вазиятнинг қанчалик жиддийлиги ва ҳатто фожейишлигини ҳам таъкидлаб кўрсатишдан иборат бўлади”[12, р.132].

Маълумки, дарийзабон адабиёти тараққиёт босқичлари доимо олимларнинг нигоҳида бўлиб келган. Унга Афғонистон, Россия ва бошқа мамлакатларнинг қизиқиши юқори бўлган. Зикр этилганидек, Асадулло Ҳабиб ўзининг “XX аср бошларидан то Иккинчи жаҳон уруши оралиғидаги замонавий адабиёт” асарида назмий асарлар билан бир қаторда бадиий насрнинг илк намуналарини ҳам таҳлил қилган эди. Муаллифнинг саёҳатнома, назмий ва насрий жанрлар ҳақидаги илмий қарашларини ҳам алоҳида эътироф этиш зарур. Аммо Асадулло Ҳабиб нафақат олим, балки замонавий афғон дарий насрининг йирик вакили ҳамдир. У насрда “Оқбадан”, “Уч батрак”, “Телба”, “Дехқонлар”, “Пул учун”, “Тоғлардаги садолар”, “Сўнгги орзу”, “Оқ кўйлакли қиз” сингари асарлари билан кенг танилган. Унинг таниқли ёзувчи бўлиб шаклланишида А.П.Чехов, Л.Н.Толстой, Ф.М.Достоевский, М.Горький, Бальзак ва Жек Лондон сингари машҳур адибларнинг ижоди катта роль ўйнади. Уларнинг асарлари билан таржима орқали танишди ва насрий асарларнинг

шакл-у шамойили, мазмун-моҳиятидаги янги ифода йўсинлари адибга янада илҳом бахш этди. А.Ҳабиб хусусан, М.Горький ижодига бўлган эътиборни шундай эътироф этади: “... мен ўзимни кўпроқ М.Горький олдида қарздор деб биламан, чунки унинг асарларини мутолаа қилиш адабиётга бўлган иймонимни, китоб ва инсонларга бўлган меҳримни мустаҳкамлади”[13, p.142].

Адиб афғон реалистик ҳикоячилигининг тараққиётига турли мавзуларда ёзилган ҳикоялари билан ҳисса қўшди. Унинг ҳикоялари на фолклор, на мумтоз адабиёт намуналаридан андоза олди, у соф реалистик ҳикояларнинг гўзал намуналарини юқорида таъкидлаб ўтган ёзувчилар таъсирида яратди. Унинг “Уч батрак” номли дастлабки тўпламига киритилган ҳикояларида инсоннинг руҳий кечинмаларини ва ижтимоий ҳаётни ҳаққоний акс эттиришга интилади. Адиб ҳар қадамда учрайдиган, ҳаётдаги оддий одамлардан фарқ қилмайдиган ҳикоя қаҳрамонларини ўзининг кичик оламига мос равишда тасвирлайди. У мавзу, замон, макон ва қаҳрамон сингари унсурларни ҳикояга мос ҳолатда ихчам ва лўнда ифода этади. Унинг кейинги ҳикоялари эса жанр имкониятларини янада кенгайтди. Жаҳон ва рус ҳикоячилиги асосида шаклланган янги миллий услуб ёш авлод вакилларига ҳам дастуриламал бўлиб хизмат қилди.

70-йиллар дарийзабон афғон адабиётининг яна бир пешқадам вакилларида бири Адбулкарим Мисоқ бўлиб, у ҳам назмда, ҳам насрда баракали ижод қилди. Ёшлиги қийинчиликда кечган А.Мисоқ ўрта таълимни тузук ўқий олмади, лекин ундаги илмга бўлган қизиқиш мустақил ҳолда бўлса-да ўзига чорлади. Кейинчалик муҳожират сабабли Германия, Лондонда яшади. Шундай бўлишига қарамасдан, у ижоддан воз кечмади, кўрган-кечирган машаққатларини қаламга олди. У ўн бешта ҳикоялар тўпламини нашр эттирди. Ижодкор ҳикояларида ҳаётнинг оғир ва даҳшатли қирраларини қаламга олди. Ёзувчи ўзи бошидан кечирган, таниган-билган ёки эшитган воқеалари асосида асарлар яратди. Афғон халқи бошидан кечирган очарчилик, йўқчилик, турли машаққатлар ҳикоялар сюжетида асос қилиб олинди. Қашшоқ оилаларнинг ҳалоллиги, виждонийлиги, инсонпарварлиги сингари хислатларни адабий қаҳрамонлар сийратига сингдирди. Бундай ҳикоялардаги қаҳрамонлар ўз эркини қўмсаб, қарамликдан, мутеликдан қутулмоқни, озод ва эркин яшашни, ўзининг орзу-истагидагидек умр кечиришни чин дилдан исташарди. Бу истакларни қалбларининг туб-тубида сақлашади. “Бу ҳол айрим ҳикояларнинг номларида ҳам ўз ифодасини топган. Масалан, “Етти қисса” тўпламига кирган ҳикоялардан бири “Чексиз азоблар” (“رنجهای بيکران”) деб аталса, бошқаси “Муштарак ғамлар” (“غمهای مشترک”) деб, яна бири “Бир сиким пул, бир қиз ва бир тақдир” (“یک مشت پول، یک دختر و یک سر نوشت”) деб аталади”[14, p.161]. Айниқса, афғон кишлоғидаги содда одамларнинг ҳаёт тарзи, яшаш шароити “Хирмон”, “Олма”, “Ҳимоя”, “Айбдор” сингари ҳикояларда ёрқин бўёқларда акс эттирилади. “Ҳимоя” ҳикоясида замон янгиланаётган бир даврда ҳам эскича фикрлайдиган одамлар борлиги ҳаётини воқеалар асосида очиб берилади. Фарзанд кутаётган аёл уч кунлик тўлғоқдан кейин жон беради ва эскилик сарқитининг аянчли қурбонига айланади.

Бабрак Арғанд ижоди ҳам дарийзабон ҳикоячиликда ўзига хос хусусиятлари билан тилга олинади. 70-йиллар ўрталарида матбуотда дастлабки ҳикоялари билан танила боради. Унинг ҳикояларида ҳам жамиятнинг фақир табақадаги инсонлари ёритилади. Р.Арғанд ижодига қаҳрамонлар характери нид зидлаш ва қиёс орқали очиб бериш хос. Бу жиҳат характерлар тасвири, динамик образлар моҳиятини очишда қўл келади. Унинг “Кўча” номли ҳикоясида бой-камбағал болалари чоғиштириш асносида ҳикоя қилинади. Уларнинг болаларини тўлачадан келган ва заиф, тетик ва нимжон сингари тавсифлар орқали ифодалайди. Ёзувчининг бу иккала қаҳрамонни зиддиятда тасвирлашдан мақсади фақир ва ўзига тўқ оиланинг тубдан фарқлангани, камбағал оилада ўсган кишлоқ боласининг - Назрининг ғарибона ҳаётини кўрсатиб беришдан иборат. Назри ҳаётнинг бундай ночорлиги, қашшоқлиги туфайли қурбон бўлади. Адибнинг “Дарё” ҳикоясида ҳам Назри ҳаёти билан чамбарчас фақир болалар ҳаёти баён этилади. Ҳикоя қаҳрамони Гулай Арбоб Назар хонадониди етти йил кеча-ю кундуз тиним билмасдан ишлайди. Оч қолса-да, уйқусиз бўлса-да оғир меҳнат қилишга мажбур. Асар қаҳрамони Гулайннинг болалиги хизматкорликда ўтади ва айнан ўша хизматкорлик ёш навниҳолнинг умрига зомин бўлади. Тасвир этилаётган ҳикоянавис нутқи орқали биз Гулайга нисбатан ачиниш ва меҳрни ҳис қиламиз. Беихтиёр юрагимизда меҳр ва ҳамдардлик ҳисси уйғонгандек бўлади. Юқоридаги сингари бу ҳикоя тили ҳам содда ва халқона. Бу болалар тимсолида биз даврнинг ҳам руҳан, ҳам жисмонан ўлик болалари қиёфасини кўрамыз. Очлик, юпунлик навниҳол ўсмирлар ҳаётига чанг солади. Б.Арғанд ҳикояларида ана шундай болаларнинг фожеавий қисмати қаламга олинади, бу эса адиб услубининг ўзига хослигини белгилайди.

Даврнинг муаммоларини ўзи ҳикояларида ёрқин тасвирлаган яна бир ёзувчи Муҳаммад Олим Ифтихор бўлиб, унинг ҳикояларида ҳам оддий ишчи-хизматчилар образи алоҳида аҳамият касб этади. 70-йиллар охирида дарийзабон насрда кўзга кўринган М.О.Ифтихор ҳикоя жанрида самарали ижод қилди. Ёзувчининг ҳаётисиллик, роҳат-фароғатда кечган эмас. У 1951 йилда Жузжон вилояти Санчорак туманининг Токзор қишлоғида фақир деҳқон оиласида туғилган. Шу сабабли ҳам у ҳикоя қилган воқеаларнинг аксарияти ўзи бошдан кечирган ҳаёт уринишлари бўлиб, ҳикояларининг биографик асосларини таъмин этган. Айниқса, тирикчилик йўлида турмушнинг шафқатсиз синовларидан изтироб чекаётган одам образи реал ҳаёт воқелигига асосланади. Бу эса Ифтихорнинг ҳаёт йўли шундай воқеалар, машаққатли ҳаёт йўлини кечирган афғон кишилари оралаб ўтганини кўрсатади. Унинг “Оловли кечув” (“گذرگاه آتش”) номли ҳикоялар тўпламида ана шундай қашшоқлашганафғон халқининг турмуш тарзи акс эттирилади. Адибнинг “Шолизорда” (“در شاليزار”) ҳикоясида ҳам ўзи билган-таниган деҳқон образини яратади. Ёзувчи бу образ орқали кишлоқнинг қоқоқлиги, шарт-шароитларнинг яратилмагани, замонавийликдан йироқлиги сингари масалаларни очиб беришга ҳаракат қилади.

Бу ёзувчиларга замондош яна бир адиб сифатида Акрам Усмонни тилга олишимиз мумкин. А.Усмон замондошларидан фарқли ўлароқ ўзига тўқ оилада таваллуд топган. Унинг ота-онаси фарзандининг илм олишига катта эътибор қаратади, “Истиқлол”, “Ҳабибия” лицейларида, кейинчалик Кобул университетида таҳсил олиши учун шароит яратиб беришади. У ҳуқуқшунослик касбини эгаллади, ҳатто шу соҳада докторлик диссертациясини муваффақиятли ҳимоя қилди. Бўлажак адибнинг Кобул радиоси ва телевидениясидаги фаолияти ижодга бўлган меҳрини янада орттирди. А.Усмон мактабда ўқиб юрган пайтларидан ҳикоялар ёзишни машқ қила бошлаган эди. Унинг ҳикоялари газета-журналлар саҳифаларида университет таҳсилидан олдин дунё юзини кўрган эди. Бу ҳикоялар йиғилиб бориб 1985 йилда “Қамишлар гуллаганда” (“وقتى كه نى ها گل ميکنند”) номи остида илк тўплам сифатида нашр этилади. Шундан сўнг “Девол ёриғи” (“درز ديوار” -1987) ва “Эркаклар сўзида туради” (“مرداره قول اس” -1988) номли иккита ҳикоялар тўплами бирин-кетин кенг жамоатчилик эътиборига ҳавола қилинади. Афғоншунос олим Х.Асоев А.Усмон ижодини замондош адибларга нисбатан фарқли эканини алоҳида эътироф этиб шундай ёзади: “Акрам Усмон учун ҳаётининг инсон, ҳақиқий ошиқ-у шайдолик, ишонарли низолар, ошиқлар ва оналарнинг аччиқ йиғиси, руҳан тушкун инсонлар сингари мавзулар муҳим ва асосий ҳисобланади”[15, р.133]. Шу жиҳатдан қараганда А.Усмон ижоди ҳам 70-80-йиллар дарийзабон ҳикоячилигининг тараққиётида ўзига хос ўринга эга деб ўйлаймиз.

Шунингдек, дарийзабон адабиёт тараққиётининг айрим муаммоларини ўрганиш жараёни 1978 йилги савр воқеаларидан кейин кенг қамровли тус олди. Фикримизни асослаш сифатида Носир Роҳьяб, Пуй Фарёбий, Раҳнавард Зарёб сингари адибларнинг илмий-адабий асарларини келтиришимиз мумкин.

Аммо шу пайтгача, ўзбек адабиётшунослигида дарийзабон насрининг ривожига бағишланган кенг ва атрофлича илмий тадқиқот яратилмаган. Ушбу тадқиқот, юқорида таъкидлаганидек айни шу камчиликларни тўлдиришга бўлган дастлабки уринишдир. Афғонистоннинг дарийзабон насри бой мумтоз меросга эга, ундаги асарлар ҳозирги пайтгача ўзига яқин қўшни халқларнинг маданияти таъсирида бойиб келган.

Айниқса, Ғарб адабиёти таъсирида дарий тилдаги ёзувчилар анъанавий услубдан бир оз чекиниб янги, замонавий йўналишда ижод қила бошладилар. Шунинг алоҳида таъкидлаш жоизки, Фатхий, Ансорий ва Мусо Ҳиммат[16] ларнинг ижодидаги замонавийлашиш XX асрнинг биринчи ўн йилликларида ижод этган маърифатпарварлардан сезиларли равишда фарқ қилган, чунки улар анъанавий мавзуларни янгилашга ҳаракат қилганлар, қолаверса ўз ғояларини замонавий жанрларда, яъни ҳикоя, қисса ва романларда ифодалаганлар.

Жумладан, Афғонистоннинг асосий давлат тили пушту тилида ҳам дoston ва ҳикояларнинг пайдо бўлиш тарихи бор. Замонавий пушту адабиётининг забардаст адиби Роҳатилло Зоҳелий адабий мунаққидларнинг фикрига кўра, афғон ҳикоячилигининг бошловчиларидан, бу жанрнинг “отаси” деб ҳисобланган.

Рохатилло Зоҳелий XX аср бошларида ижод этган бўлиб у роман, новелла ва афсонанинг бир-биридан фарқли жиҳатларини ҳажман бир-биридан фарқланишида[17, р.73] деб айтади.

Рохатилло Зоҳелий замонавий афгон адабиётининг дастлабки ҳикоянависларидан бири сифатида Ғарб хусусан, француз ҳикоянавислигини чуқур ўрганиб, уларнинг тажрибасини ижодига биринчилардан бўлиб тадбиқ қила бошлади. У дастлаб қисқа шаклдаги ҳикоялар ёзди. Унинг илк маротаба ёзган қисса ва ҳикоялари пуштудаги назмий қиссалар билан алоқадор эди. Ёзувчининг ўзи ҳам француз тилида қисса ва ҳикоялар ёзди, шу билан бирга қатор асарларни пушту тилига таржима қилди.

Рохатилло Зоҳелий замонавий пушту адабиётининг илк ҳикоянависларидан бири бўлса-да, кўп ўтмай унинг ёнида яна бир нечта ҳикоянавислар ҳам ўз ижодларини бошлаб юборган эдилар. Улар Мир Аҳмадшоҳ Ризвоний, Мовлавий Аҳмад, Мунший Аҳмаджон сингари ёзувчилар бўлиб, улар аслида Рохатилло Зоҳелий асарларининг таъсири остида шаклланди.

Рохатилло Зоҳелий кичик қиссаларини “Бадий қисса” номи остида яратган. Покистонлик олим Абзамнинг “Пушту афсоналари” китобида ёзилишича, марҳум Рохатилло Зоҳелийнинг қиссавий асарлари ҳикояларнинг сарчашмасини белгилаб беради. Рохатилло Зоҳелийнинг иккинчи афсонаси “Шаледиле пано” (“Йиртиқ пойабзал”) 1919 йилда ёзилган ва эълон қилинган. Рохатилло Зоҳелий 20дан ортиқ ҳикоя ёзган бўлиб, бахтга қарши буларнинг баъзиларини топиш мушкулдир[18, р.58].

Умуман олганда, Рохатилло Зоҳелий ва унинг замондошлари томонидан пушту тилидаги ҳикоянавислик кейинчалик жуда кўп ёш адиблар томонидан муваффақиятли давом эттирилди. Ҳозирда Афғонистоннинг ўзида ва Покистон замонавий пушту насрчилигида ҳикоя жанри етакчи ўринлардан бирини эгаллайди ва бугунги кунда ўнлаб истеъдодли пуштузабон ёзувчилар Рохатилло Зоҳелий ва унинг сафдошлари бошлаб берган пушту ҳикоянавислигини ривожлантириб келмоқдалар.

Жамият ҳаёти ва миллат аҳли руҳиятида юз берадиган ўзгаришларнинг замонавий адабиётда акс этиши табиий ҳолдир. Чунки адабиётнинг асосини замондош инсон ва у яшаётган ҳаёт шароити тасвири ташкил этади. Айниқса, бугунги адабиёт инсоннинг туйғуларини, унинг кўнгил мавжларини тасвирлашга интилоқда. Ижодкорлар бугуннинг одами қалб товланишларини очишда муҳитни восита қилмоқдалар. Зеро, инсон дунёқарашининг шаклланишида муҳитнинг аҳамияти катта. Инсон ижтимоий муҳитни яратади, аммо унинг тафаккури ҳамда руҳияти ана шу муҳит ва давр таъсирида шаклланади ва ўсади. Шунга кўра, ижтимоий ҳаётдаги ўзгаришлар туфайли инсон онги ва унинг руҳияти ҳам ижобий, ҳам салбий жиҳатларини намоён этиши мумкин. Бугуннинг қаҳрамони, унинг дунёқараши ва табиатидаги даврга хос ўзгачаликлар Раҳнавард Зарёб ҳикояларида ғоят бетакрор ифодасини топган. Ёзувчининг бир қатор ҳикояларида инсон руҳиятининг ана шундай жиҳатларини очишга йўналтирилгани билан ажралиб туради. Адибнинг

ҳикояларида бир даврда яшаётган одамлар табиати акс эттирилганлиги сабаб ҳаётий муаммоларнинг қаҳрамон руҳиятига таъсири тасвирида яқинлик бўлиши табиий.

Хулоса қилиб айтганда, замонавий афғон ҳикоячилигининг шаклланиш даври XX асрнинг 20-йилларига тўғри келади. Саид Жамолiddин Афғоний, Мунши Аҳмаджон, Муҳаммад Кандаҳорий, Маҳмуд Тарзий ҳикояларида тамал тоши қўйилган афғон реалистик ҳикоячилиги Асадулло Ҳабиб, Абдулкарим Мисоқ, Бабрак Арғанд, Муҳаммад Олим Ифтихор, Акрам Усмон ва Аъзам Раҳнавард Зарёб ҳикояларига келиб ўзининг мукаммал кўринишини намоён этди. Аммо юқорида таъкидлаганимиздек, афғон реалистик ҳикоясининг пайдо бўлиши тасодифий бўлмай, балки ўзининг бир қатор субъектив ва объектив омилларига эга ҳисобланади.

Замонавий афғон ҳикоячилигининг шаклланишида биринчи омил – фольклор анъаналари бўлиб, у афғон насрида реалистик ҳикоянинг юзага келишида муҳим аҳамият касб этди. Жанрнинг дастлабки намуналарида миф, эртак, афсона, ривоят, дoston сингари оғзаки ижод асарларининг таъсири яққол акс этиб турган. Жаҳон адабиётида кузатилганидек, XX асрнинг 30-йилларидан бошлаб, афғон адабиётида ҳам ҳикоя жанрини эртак, афсона, ривоят, дoston, қисса, роман сингари насрий жанрлар билан эквивалент сифатида тадқиқ этиш ўзгара бошлади.

Афғон реалистик ҳикоячилигининг вужудга келишида ёзма адабиётнинг таъсири алоҳида аҳамиятга молик ҳодиса ҳисобланади. Ёзма адабиётда насрий жанрлар сирасига асосан, воқеий дoston, ҳикоят ва қиссаларни киритамиз. Бу жанрлар янги ҳаёт воқеа-ҳодисаларини тасвирлаш йўлида шаклий-бадий восита функциясини бажарган. Маълумки, воқеий дoston, ҳикоят ва қиссалар сюжети воқеани ҳикоя қилиш ёки баён этиш орқали ифодалайди. Бундай асарларга хос сюжет, композиция, образлар тизими, айниқса, поэтик баён усули замонавий афғон насрида янги жанрнинг қарор топишида муҳим аҳамият касб этди.

Жаҳон насрининг, жумладан, француз насрининг таъсири ҳам алоҳида аҳамиятга молик хусусият ҳисобланади. Афғон ҳикоячилигида анъанавий ҳикояга хос шакли янги замон ҳикояси воситасида синтезлаш жараёни француз носирлари Ги де Мопассан, Оноре де Бальзак, Альфонс Доде, Эмиль Золя сингари ёзувчилар асарларини афғон тилига таржима қилиш орқали ҳам намоён бўлди. Хусусан, Ғарб бадий адабиётини дастлаб дарий тилига таржима қилган адиб Маҳмуд Тарзий бўлиб, у француз тилидан турк тилига таржима қилинган “Флора” романини дарий тилига ўгирди. Бу эса замондош ва келажак авлод ижодкорлари учун илҳом манбаи вазифасини ўтади.

Олдинлари ўрта мактаб дарсликларини фақат мумтоз адабиёт намуналари эгаллаган бўлса, XX асрнинг 40-йилларига келиб ҳикоя жанрининг энг сара намуналари ҳам дарсликларга киритилди. Ҳикоя жанри юқорида таъкидлаганимиздек, ҳам фольклор, ҳам ёзма адабиёт, ҳам таржима асарлар таъсирида ривожланишда давом этди. Ишқий мавзудаги ҳикоялар билан бир қаторда тарихий ҳикоялар ҳам ёзила бошланди. Натижада ҳаёлот ва

романтизмга асосланган илк реалистик наср негизида анча мукаммал, янги реалистик ҳикоячиликка асос солинди.

XX аср бошларигача давом этган анъанавий афғон ҳикоячилиги каттамаданий-тарихий жараёни босиб ўтди. Бу даврда ёзилган ҳикоялар кейинги авлод ҳикоянависларига намуна, замонавий афғон ҳикоячилигининг тараққиёти учун эса тамал тоши бўлиб хизмат қилди.

Замонавий афғон ҳикоячилигининг шаклланиш даври XX асрнинг 20-йилларига тўғри келади. Саид Жамолiddин Афғоний, Мунши Аҳмаджон, Муҳаммад Кандаҳорий, Маҳмуд Тарзий ҳикояларида тамал тоши қўйилган афғон реалистик ҳикоячилиги Асадулло Ҳабиб, Абдулкарим Мисок, Бабрак Арғанд, Муҳаммад Олим Ифтихор, Акрам Усмон ва Аъзам Раҳнавард Зарёб ҳикояларида келиб ўзининг мукаммал кўринишини намоён этди. Аммо юқорида таъкидлаганимиздек, афғон реалистик ҳикоясининг пайдо бўлиши тасодифий бўлмай, балки ўзининг бир қатор субъектив ва объектив омилларига эга ҳисобланади.

Адабиётга ўтган асрнинг 70-йилларида кириб келган Раҳнавард Зарёбнинг ҳам замонавий афғон ҳикоячилигининг тараққиётида сезиларли улуши бор. У дастлабки ҳикоялариданоқ ҳаётнинг қарама-қарши томонларини, инсонлар ўртасидаги бир-бирига зид муносабатларни тасвирлашга алоҳида эътибор қаратди. Ўзбек реалистик ҳикоячилигининг қарор топишида Абдулла Қаҳҳорнинг ўрни қандай бўлса, дарийзабон ҳикоячиликда Раҳнавард Зарёбнинг ўрни ҳам ана шундай мақом билан белгиланади.

Бугуннинг қаҳрамони, унинг дунёқараши ва табиатидаги даврга хос ўзгачаликлар Раҳнавард Зарёб ҳикояларида ғоят бетакрор ифодасини топган. Ёзувчининг бир қатор ҳикояларида инсон руҳиятининг ана шундай жиҳатларини очишга йўналтирилгани билан ажралиб туради.

Раҳнавард Зарёб ижоди миллий афғон насрининг анъаналарини янгилаши, унга янги ва замонавий образлар, янгича баён шакллари олиб кириши билан ўзига хосдир. Шу билан бирга унинг ижодига рус ва жаҳон адабиётининг таъсири борлигини ҳам инкор этиб бўлмайди. Анъанавий афғон носирларидан фарқли ўлароқ адибни кўпроқ инсон кўнглида кечаётган жараёнлар тасвири қизиқтиради. Воқеани эмас, воқеликка нисбатан ички психологик муносабатни ифодалаш устувор ўринда туради. Шу билан бирга ёзувчи қаҳрамон руҳиятида кечаётган жараёнлар ифодасини турли лавҳалар тасвири билан бойитади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

- [1]. Асоев, Худойназар. Воқеияти зиндаги ва чамъбасти бадеи (Панҷох соли насри дари). Душанбе, 1984. –б.12.
- [2]. Иномхўжаев Р. Афғонистон дарийзабон адабиёти (XIX аср охири – XX аср). ТДШИ нашр., –Т. 2018. –б.80.
- [3]. Владимирова Н. Развитие жанра рассказа в узбекской литературе. Дисс. докторафилол. наук. -Т.: 1980, Ходжаева Р. Мумтоз араб адабиёти жанрлари тизими ва типологияси: Монография. ТДШИ нашр., -Т. 2015.,

Муҳибова У. Бхакти адабиёти: Монография. ТДШИ нашр., –Т. 2012., Сотиболдиева С. XX аср форс романчилиги: Монография. ТДШИ нашр., –Т. 2015., Кенжаева П. XX аср турк ҳикоячилигининг тараққиёт тамойиллари: Монография. –Т.: Чўлпон номидаги НМИУ. –Т. 2017., Турдиева О. Ҳозирги замон эрон ҳикоячилиги: Монография. Т.: “Sharq”, 2015.

[4]. Гирс Г.Ф. Современная художественная проза на пашту в Афганистане. Москва. 1958. –С.30, 45., Шпак И.М. Место прозы Салиха Мухаммада в современной художественной литературе Афганистана на языке пушту. “Средний Восток (История, филология).” Душанбе. 1989. –С.195-206.

[5]. Иномхўжаев Р. Афғонистон дариёзабон адабиёти (XIX аср охири – XX аср). ТДШИ нашр., –Т. 2018. –б.81.

[6]. Герасимова А., Гирс Г. Литература Афганистана. –М.: ИВЛ, 1963.

[7]. ۵، ۱۳۶۷-۳ کابل , نخستین داستانهای معاصر دری , فرید بیژند

[8]. Герасимова А., Гирс Г. Литература Афганистана. –М.: ИВЛ, 1963. – С. 93.

[9]. Х.Асоев. Развитие жанров в прозе на дари. – Душанбе: 1987. – С. 3-4.

[10]. Асоев Х. Формирование жанровые системы в прозе Афганистана на языке дари. Душанбе, “Донеш” 1988., ۵، ۱۳۶۷-۳ کابل , نخستین داستانهای معاصر دری , فرید بیژند , پویا، سبک و مکتب در ادبیات و پنج نیشته دیگر، کابل، ۱۳۶۷، ۱۳۶۷، Иномхўжаев Р. Афғонистон дариёзабон адабиёти (XIX аср охири – XX аср). ТДШИ нашр., –Т. 2018. – б.81.

[11]. Жобал М. Ҳ. Негоҳе ба адабиёте мусоер дар Афғонистон. – Кобул: 1958. – б. 76.

[12]. Куронов Д. ва бошқалар. Адабиётшунослик луғати.-Т.: “Akademnashr”, 2010. -б. 132.

[13]. Асозода Х. Адабиёти садаи XX-и форсии дари Афғонистон. Китоби дуввуми чилди II (Насри достони). Душанбе, 1960. –б.142.

[14]. Иномхўжаев Р. Афғонистон дариёзабон адабиёти (XIX аср охири – XX аср). ТДШИ нашр., –Т. 2018. –б.161.

[15]. Асозода Х. Адабиёти садаи XX-и форсии дари Афғонистон. Китаби дуввуми чилди II (Насри достони). Душанбе, 1960. –б.133.

[16]. Фатхи А. Тулуи сахар.- Восход. Роман.- Кобул. 1328., Фатхи А. Дар пой Насаран. У розового куста. Роман. –Кобул, 1330., Ансори М. Дар чустучўи кимё. – В поисках кимие. Роман. –Кобул, 1318, Химат М. Такдир. – Судьба. Повесть. –Кобул. 1335.

[17]. زرین انخوړ، د پښتو لنډې کيسې يو لنډ تاريخی جاج، « کابل » مجله، ۱۳۶۳ کال، ۱۰ گڼه، ۷۳- . مخوبه.

[18]. زرین انخوړ، د پښتو لنډې کيسې يو لنډ تاريخی جاج، « کابل » مجله، ۱۳۶۳ کال، ۱۰ گڼه، - . ۵۸مخوبه.